

Roman DAROWSKI*

JAN GERARDINUS SJ (1563-1606), JEZUITA BELGIJSKI, PROFESOR FILOZOFII W POLSCE

Początki nauczania filozofii w Braniewie

Pierwsza grupa jezuitów przybyła do Polski w jesieni 1564 r. Na początku następnego roku otwarli oni w Braniewie na Warmii kolegium z pięcioklasową szkołą średnią oraz internat, zwany Konwiktem Szlacheckim. Już w r. 1566 wprowadzili wykłady dialektyki w klasie wymowy (retoryki) i kontynuowali je przez następne dwa lata. Wykłady te były początkowo przeznaczone dla konwiktorów oraz towarzyszących im zwykle wychowawców (tzw. pedagogów), a także dla eksternów¹.

Pierwszym wykładowcą dialektyki w Braniewie był jezuita czeski Baltazar Hostounský (1534-1600). W lecie 1565 r. został on wiceprowincałem w Polsce z zadaniem czuwania nad kolegium w Braniewie, w którym naukę pobierało ponad 200 uczniów, oraz nad początkami fundacji kolegium w Pułtusk. Hostounský uważał, że system szkolny jezuitów należy przystosować do tradycji szkoły polskiej, m.in. przez wprowadzenie do programu nauczania matematyki, a zwłaszcza dialektyki. Mimo zastrzeżeń generała zakonu Franciszka Borgiasza na temat

* Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna *Ignatianum*, Kraków;
Wydział Filozoficzny Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków
e-mail: darowski@jezuici.krakow.pl
www.jezuici.krakow.pl/sj/darowski/

¹ Początkowe dzieje szkolnictwa jezuickiego w Braniewie opracował L. Piechnik w dwu artykułach: *Gimnazjum w Braniewie w XVI w. Studium o początkach szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, „Nasza Przeszłość”, t. 7, 1958, s. 5-72; *Konwikt szlachecki w Braniewie (1565-1600)*, „Studia Warmińskie”, t. 5, 1968, s. 89-110.

celowości nauczania tych przedmiotów w szkole średniej Hostounský obronił swoje stanowisko, dzięki czemu matematyki i dialektyki nauczano w szkołach jezuickich w Polsce aż do reformy studiów w 1591 r.²

W lutym 1566 r. Hostounský przybył do Braniewa i prawdopodobnie przez krótki okres uczył dialektyki i matematyki, a w r. 1566/67 – języka greckiego. Studium dialektyki opierało się początkowo – jak można wnosić z korespondencji – na podręczniku, którego autorem był F. Titelmans (1502-1537)³. Na początku 1568 r. Hostounský został wysłany do Czech, ale w 1569 r. przybył ponownie do Polski i zapoczątkował fundację kolegium w Wilnie, a później podjął wykłady teologii polemicznej. W 1572 r. wrócił do pracy w Czechach.

W r. 1566/67 dialektykę wykładał Arnold Bemius SJ (Benius, Bennis; ok. 1541-1571). Pochodził z Nijmegen w Geldrii, w dzisiejszej Holandii, a kształcił się na uniwersytecie w Kolonii, gdzie uzyskał magisterium sztuk i filozofii. Do Towarzystwa Jezusowego wstąpił w Kolonii dnia 8 XII 1560 (lub 1559) roku. Z Moguncji, gdzie otrzymał święcenia diakonatu, przybył do Braniewa dnia 10 VIII 1566 r. i wkrótce objął funkcję nauczyciela dialektyki i matematyki w zakresie sfery (kuli) i komputu. Dnia 12 XI 1568 r. został wysłany do Rzymu dla pogłębienia studiów filozoficznych i matematycznych. Od 1570 r. przełożeni jezuitów w Polsce czynili starania o ponowne skierowanie go do Polski w celu obsadzenia katedry filozofii i matematyki w Wilnie. Nie doszło jednak do tego, gdyż Bemius zmarł w Rzymie dnia 10 VI 1571 r.⁴

Jak wynika z instrukcji prowincjała Wawrzyńca Maggio z października 1568 r., wykład dialektyki odbywał się w Braniewie pod

² B. Natoński, Hostounský Baltazar, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław 1962-1964, s. 29-30; L. Grzebień, *Hostounský Baltazar, Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, Warszawa 1981, s. 66-67. Katalogi Prowincji Austriackiej T.J., do której do 1575 r. należeli także jezuici pracujący w Polsce, na Litwie i w Czechach, stanowią główne źródło na temat życia i działalności Hostounskiego. Zostały one wydane drukiem: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.*, I (1551-1600). Collegit et edidit L. Lukács, Romae 1978. O Hostounskim zob. s. 695 w dziale *Summaria vitae* oraz wskazane tam katalogi, a także hasło: *Hostounský* w *Słowniku jezuitów w Polsce w XX w.* Jana Poplatka (maszynopis w Archiwum TJ w Krakowie). O nauczaniu dialektyki przez Hostounskiego piszą: L. Piechnik, *Gimnazjum w Braniewie*, art. cyt., s. 40-41 oraz B. Natoński w *Polskim Słowniku Biograficznym*, s. 30. Zob. także list F. Sunyera do generała F. Borgiasza, pisany z Braniewa 21 VIII 1566 (Archivum Romanum Societatis Iesu, dalej: ARSI, Germ. 147, k. 187v).

³ Zob. np. cyt. wyżej list Sunyera.

⁴ *Catalogi [...] Prov. Austriae*, op. cit., I, s. 629 w dziale *Summaria vitae* oraz wskazane tam katalogi. Por. także hasło: *Benius* w *Słowniku jezuitów* J. Poplatka (maszynopis w Archiwum TJ w Krakowie).

koniec retoryki. Polecił on jednak, by na przyszłość dialektykę wykładać na przemian z retoryką⁵.

Od 1568 do 1570 r. dialektykę wykładał Anglik Adam Brock SJ (*Brocus*). Urodził się w Londynie ok. 1542 r., do zakonu jezuitów wstąpił w Rzymie dnia 14 III 1565 r., w Oksfordzie uzyskał tytuł bakałarza sztuk. Studia filozoficzne w Kolegium Rzymskim uzupełniał do połowy 1567 r., potem skierowano go do Braniewa, dokąd przybył 24 XII 1567 r. Obok nauczania dialektyki przerabiał prywatnie teologię; w r. 1571 przyjął święcenia kapłańskie i został mianowany wicerektorem Kolegium. W r. 1573/74 ponownie wykładał dialektykę oraz teologię polemiczną (*controversiae*) i teologię moralną (*casus*). Później był magistrem nowicjatu w Braniewie (1574-1577) i profesorem teologii moralnej i polemicznej w Akademii Wileńskiej (1580-1594). Zmarł w Wilnie 7 VII 1605 r.⁶

Częste dysputy szkolne były w praktyce pedagogicznej jezuitów jedną z ważnych form utrwalania przerobionego materiału i ukazywania wyników nauczania. Dialektyka od samego początku była jedną z dyscyplin, z których urządzano dysputy, także w okolicznościach bardzo uroczystych, np. podczas inauguracji nowego roku szkolnego⁷.

W 1570 r. rozszerzono zakres nauczania filozofii o meteorologię. Pojawił się też nowy wykładowca. Był nim Węgier Jerzy Törös, ur. około r. 1544 w Nóráp. Do zakonu jezuitów wstąpił w Wiedniu dnia 28 IV 1564 r., ale nowicjat, humaniora, retorykę i studia filozoficzne odbył w Pradze. Od 1570 r. był w Braniewie lektorem dialektyki, którą wykładał codziennie, natomiast meteorologię co drugą środę⁸. W 1571

⁵ L. Maggio S.I., *Praep. Prov. Austriae, Instructiones Braunsbergae [Braniewo] datae 20 octobris 1568*, w *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu*. Edidit L. Lukács, III, Romae 1974, s. 170 i 166.

⁶ *Catalogi [...] Prov. Austriae*, op. cit., I, s. 636 w dziale *Summaria vitae* oraz wskazane tam katalogi; J. Popłatek, *Słownik jezuitów*, op. cit., pod: Brock. – W tymże *Słowniku* pod hasłem: *Viger Jan (Wierus)* Popłatek twierdzi, że Viger uczył w Braniewie dialektyki w klasie retoryki od 1568 do 1570 r. W dostępnych mi źródłach nie udało się znaleźć potwierdzenia tej informacji. Przeciwnie, katalogi kolegium w Braniewie z 1568 i 1569 r. podają, że lektorem dialektyki był Brock, a w r. 1570 – Törös, o którym mowa w przypisie 8. Natomiast Viger (Wierus) uczył retoryki i humaniorów.

⁷ P. Laurentius Maggio, *Instructiones Rectori Braunsbergensi relictæ 22 octobris 1570*, w *Monumenta Paedagogica*, op. cit., III, s. 193.

⁸ „Georgius Hungarus sit Lector Dialectices in classe Rhetorica quotidie, Meteororum alternis hebdomadis [...]”. *Distributio personarum Coll. Brunsberg. die 22 Octobris 1570*, ARSI, Germ. 131, k. 374; *Catalogi [...] Prov. Austriae*, op. cit., I, s. 293 (G. Toras). – L. Piechnik podaje (op. cit., s. 41), że w Braniewie w 1571 r. profesorem dialektyki był niejaki Caufor; powołuje się przy tym na *Katalog kolegium w Braniewie z 1571 r.* (ARSI, Pol. 7 I, k. 27-28). Zaszła tu chyba jakaś pomyłka, gdyż w tym katalogu nie ma jezuita o nazwisku Caufor, a jako lektor dialektyki figuruje właśnie Törös.

r. był nadto prefektem biblioteki. Dnia 12 III 1572 r. wysłano go do Pułtuska na wykładowcę retoryki i tam 2 VIII 1573 r. przyjął święcenia kapłańskie. Później uzupełniał studia teologiczne w Wiedniu i pracował w Siedmiogrodzie. Zmarł w Beneding (Szentbenedek) 28 X 1586 r.⁹ W r. 1573/74 – jak zaznaczono wyżej – lektorem dialektyki był ponownie Adam Brock.

Nie udało się ustalić, kto wykładał dialektykę w ciągu kolejnych dwu lat (1574-1576). Natomiast od r. 1576 wykładał ją Anglik Jan Wick (Vick, Wykus, *Vicaeus*). Urodził się około r. 1544 w Oksfordzie, do Towarzystwa Jezusowego wstąpił w Lowanium w 1563 r., na początku lat siedemdziesiątych XVI w. studiował teologię w Kolegium Rzymskim. Dnia 5 X 1576 r. przybył do Kolegium w Poznaniu i wkrótce udał się do Braniewa. Dnia 22 X tegoż roku pisał z Braniewa do generała Ewerarda Mercuriana, że rozpoczyna wykładać teologię polemiczną *controversiae*, teologię moralną (*casus*) i dialektykę. Równocześnie prosił o przysłanie mu 8 tomów notatek z retoryki i filozofii, które zostawił u przełożonego Prowincji Górno-Niemieckiej, Pawła Hoffaeusa¹⁰. Wick był wykładowcą dialektyki także w roku następnym¹¹. Później krótko przebywał w Kolegium Poznańskim, a w jesieni 1579 r. wyjechał do Austrii¹². Zmarł w Rzymie w 1588 r.¹³

Przez kolejne lata kontynuowano w Braniewie wykłady dialektyki, ale obecnie nie można ustalić dokładnie, kto je prowadził. W 1583 r. było łącznie niemal 300 uczniów¹⁴. Zwiększała się liczba instytucji, prowadzonych przez jezuitów, a tym samym liczba słuchaczy, którzy byli zainteresowani uzyskaniem większego wykształcenia filozoficznego. W 1585 r. pisał na ten temat do generała Klaudiusza Aquavivy prowincjał jezuitów w Polsce, Jan Paweł Campana. Obok Kolegium był tam konwikt szlachecki (ok. 100 uczniów), warmińskie seminarium diecezjalne (20 kleryków), seminarium papieskie (w przygotowaniu miejsce dla przeszło 60 osób) oraz bursa ubogich studentów, która wtedy liczyła 22 osoby. Oprócz tego do szkół uczęszczali uczniowie spoza tych instytucji, tzw. eksterni. Campana zamierzał otworzyć w przyszłości kurs filozofii

⁹ *Catalogi [...] Prov. Austriae*, I, s. 799 i wskazane tam katalogi.

¹⁰ ARSI, Germ. 137, k. 337.

¹¹ J. Poplatek, *Katalogi roczne jezuitów w Polsce: 1564-1578*, maszynopis w Archiwum TJ w Krakowie, s. 40 i 45.

¹² *Acta et historia Collegii Posnaniensis S.I.*, 1574-1606, Warszawa, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, rkps 440, k. 140, 141v, 143.

¹³ *Monumenta Antiquae Hungariae*. Edidit L. Lukács, I, Roma 1969, s. 508-509. Zob. także: *Petri Canisii epistulae et acta*. Collegit [...] O. Braunsberger, V: 1565-1567, Friburgi Br. 1910, *passim*.

¹⁴ *Annuae litterae S.I.*, 1583, Romae 1585, s. 88.

i teologii, tymczasem jednak uważał za konieczne wykładanie skrótu logiki. Wprawdzie wykładano wtedy trochę filozofii, ale było to w klasie retoryki, gdzie codziennie wykładano retorom logikę Huneusza (*logica Hunei*)¹⁵. Jego zdaniem potrzeba było czegoś więcej. Campana nie pisze, kto wtedy wykladał, z innego źródła jednak wiadomo, że wykładowcą dialektyki dla retorów był w 1585 r. Kasper Moraris SJ (1556-1606), Litwin pochodzący z Wilna¹⁶.

Następcą Moraris na stanowisku wykładowcy dialektyki w Braniewie był Piotr Potrzeba. Urodził się około 1553 r. koło Poznania, do zakonu jezuitów wstąpił w Braniewie w 1571 r., studia filozoficzne i teologiczne odbył na Akademii Wileńskiej. W Braniewie pracował do 1590 r., a być może także przez następne dwa lata. W 1593 r. był prefektem studiów w Akademii Wileńskiej. Zmarł w Pułtusku dnia 1 V 1597 r.¹⁷

Tymczasem zabiegi zmierzające do rozszerzenia studium filozofii w Braniewie zostały uwieńczone pomyślnym skutkiem. W 1592 r. zorganizowano w kolegium osobne trzyletnie studia filozofii, a pierwszym jej profesorem w latach 1592-1595 został Anglik Ryszard Singleton, przysłany – tak jak wielu innych – przez generała Aquawivę do Polski, która pod względem osobowym nie była jeszcze samowystarczalna¹⁸.

Jan Gerardinus

Następcą Singletona na katedrze filozofii w Braniewie był Belg Gerardinus, który w latach 1595-1598 prowadził tam drugi, trzyletni kurs filozoficzny¹⁹.

¹⁵ *List Campany 1 IV 1585 z Braniewa do Aquavivy*, ARSI, Germ. 164, k. 156.

¹⁶ *Catalogus [...] primus Coll. Braunsberg.*, 1584 (i 1585), ARSI Pol. 6, k. 14; *Catalogi [...] Prov. Austriae*, op. cit., I, s. 735 oraz *passim*.

¹⁷ *Catalogus primus Coll. Brunsberg.*, 1587, 1590, ARSI, Pol. 6, k. 7 oraz Pol. 7 II, k. 94; *Cat. primus Coll. Viln.*, 1593, Pol. 7 II, k. 158v. *Catalogi [...] Prov. Austriae*, op. cit., I, s. 756 oraz *passim*.

¹⁸ „Brunsbergae institutae lectiones casuum et controversiarum, iisque philosophicus cursus adiunctus est, cuius dies quasi natalitius mense Septembri celebratus magna frequentia nobilium atque Praesulum, magno emblematum, carminum, ingeniorum, quae in Collegii vestibulo collocata sunt [...]”. *Annuae Litterae [...]*, 1592, Florentiae 1600, s. 90.

¹⁹ Archiwum Romanum Societatis Iesu (ARSI) w Rzymie: *Catalogus I Coll. Posn.*, 1587 (Pol. 6, k. 25v); *Coll. Viln.*, 1590, 1593 (Pol. 7-II, k. 100^v i 160); *Coll. Braunsberg.*, 1597 (Pol. 7-I, k. 202); *Coll. Viln.*, 1599 (Pol. 7-I, k. 278); *Coll. Posn.*, 1603 (Pol. 7-I, k. 326^v); *Catalogi breves* (roczne) z lat jego pobytu w zakonie (Pol. 43); *Hist. Soc.* 43, k. 206 (data śmierci); *List J. P. Campany do Aquavivy 14 VI 1585 z Poznania* (Germ. 164, k. 240^v); *Listy J. Wujka do Aquavivy 2 VII i 3 VIII 1586 z Poznania*, w: J. Sygański, *Korespondencja Ks. Jakuba Wujka z Wągrowca z lat 1569-1596*, Poznań 1917, s. 149, 152; *Acta et hist. Coll. Posn.*, rkps cyt., k. 160, 161, 168, 168^v, 196, 197^v, 200^v; J. Poplatek, *Słownik jezuitów*, maszynopis w Archiwum TJ w Krakowie (pod hasłem *Gerardinus*).

Jan Gerardinus urodził się w 1563 r. w Liège. Klasy niższe ówczesnej szkoły średniej ukończył w swym mieście rodzinnym, potem w Moguncji uczył się retoryki i rok studiował tam logikę, a wreszcie przez kilka miesięcy uzupełniał retorykę w Kolegium Rzymskim. Dnia 5 III 1583 r. wstąpił do Towarzystwa Jezusowego i w Rzymie odbył nowicjat. W 1585 r. przybył do Polski wraz z Fabrycym Pallavicini i kolejne dwa lata studiował filozofię w Poznaniu pod kierunkiem tegoż Pallaviciniego. W stosunkowo krótkim czasie opanował dość dobrze język polski. Od 1587 do 1589 r. uczył w Poznaniu humaniorów. W latach 1589-1593 studiował teologię w Akademii Wileńskiej, a po jej ukończeniu przyjął święcenia kapłańskie. W r. 1593/94 przygotowywał się w Braniewie do kursu filozofii, który prowadził w latach 1595-98. Uczestniczyli w nim klerycy jezuitów w liczbie 10 na pierwszym i drugim roku oraz 7 lub 8 na trzecim roku, alumni Seminarium Papieskiego, Alumni Warmińskiego Seminarium Diecezjalnego oraz młodzież z Konwiktów Szlacheckiego, niektórzy jej pedagogzy i prawdopodobnie eksterni. Następnie Gerardinus wykładał w Akademii Wileńskiej Pismo św. i teologię polemiczną (*controversiae*) oraz teologię moralną (*casus*) w Poznaniu. W latach dziewięćdziesiątych uzyskał w Akademii Wileńskiej magisterium sztuk wyzwolonych i filozofii²⁰. Zmarł przedwcześnie w Pułtusku dnia 12 I 1606 r.²¹

Z jezuitów obcokrajowców Gerardinus był pierwszym profesorem teologii, który wykształcenie filozoficzne i teologiczne otrzymał w Polsce.

Sprawa spuścizny filozoficznej

Gerardinus nie figuruje ani w *Bibliografii polskiej* Estreichera, ani w bibliografii jezuitów *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*

²⁰ Informacja o magisterium pojawia się po raz pierwszy w katalogu trzyletnim z 1597 r. („Magister artium promotus”) i potwierdzona została także w następnym katalogu (1599: „Magister promotus”). W katalogu z 1603 r. podano: „Creatus Magister Philosophiae Vilnae”. ARSI, Pol. 7-I, k. 326v. Ks. L. Piechnik pisze, że Gerardinus uzyskał promocję w Kolegium Rzymskim przed przybyciem do Polski (*Początki Akademii Wileńskiej 1570-1599*, Rzym 1984, s. 160-161). Przeczą temu powyższe dane, a nadto fakt, że wówczas miał za sobą tylko rok studiów logiki.

²¹ Zob. także: R. Darowski, *Renaissance Latin Aristotle Commentaries Written by Jesuits in Poland. A Supplement to Lohr's «Latin Aristotle Commentaries»*, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie”, 40 (1993), Heft 1-2, s. 171-172; R. Darowski, *Filozofia w szkołach jezuitów w Polsce w XVI wieku*, Kraków 1994, s. 114-117, 419-420 (résumé) oraz *passim*; *Encyklopedia jezuitów na ziemiach polskich*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996. Działalność Gerardina w Polsce sygnalizuje także pismo „Echos de la Compagnie de Jésus”, 40 (Bruxelles 1982), nr 5, s. 27-28.

Sommervogla. Prawdopodobnie jednak jest on autorem zbioru tez z meteorologii, które Estreicher umieszcza pod nazwiskiem *defendensa*, czyli broniącego tez. Był nim *Siculus Math. Ungarus*. Oto notatka Estreichera (t. XXVIII, s. 8):

Assertiones meteorologicae ad D. Andr. cardinalem Bathorem, episc. Varmiensem. Brunsbergae 1598, Schönfels, 4°.

Estreicher zaznacza, że egzemplarz druku znajdował się w zbiorach w Dzikowie. Poszukiwania tego druku w różnych bibliotekach polskich nie dały rezultatu. Także i Centralny Katalog Starych Druków, znajdujący się w Bibliotece Narodowej w Warszawie, nie notuje go. Dlatego ustalenie innych danych nie było możliwe. Istnieją jednak powody, by sądzić, że jest to druk jezuicki i że jego autorem jest właśnie Gerardinus.

Meteorologia, której dotyczą omawiane tezy, była wtedy wykładana w obrębie filozofii, a studium filozofii prowadzone przez jezuitów było w tym czasie jedynym studium filozoficznym w Braniewie. U tego samego drukarza jezuici drukowali w 1601 r. *Assertiones ex universa philosophia*, których autorem był Stanisław Radzimski (o nim niżej). Nie mieli zresztą innego wyboru, gdyż Jerzy Schönfels był wtedy jedynym drukarzem w Braniewie – właśnie od 1598 r. Mogli oczywiście drukować gdzie indziej, np. w Wilnie, co się czasem zdarzało. Wymieniony druk jest pierwszym lub przynajmniej jednym z pierwszych druków oficyny Schönfelsa.

Za autorstwem Gerardina przemawia rok druku: 1598. W latach 1595-1598 Gerardinus był w Braniewie jedynym wykładowcą (*lector*) filozofii. W 1598 r. nastąpiła zmiana wykładowcy: miejsce Gerardinusa zajął Stanisław Radzimski, który prowadził następny trzyletni kurs. Rok szkolny kończył się zwykle w lipcu, a nowy rozpoczynał we wrześniu. Tak więc zmiana na stanowisku wykładowcy musiała nastąpić w lecie tego roku. Pierwszy rok filozofii poświęcony był logice, dlatego autorem omawianych tez nie mógł być Radzimski, gdyż zagadnienia meteorologii, która stanowi dalszą pozycję w filozofii przyrody, wykladał on najwcześniej w 1600 r. Jeśli autorem tez nie jest Radzimski, to będzie nim Gerardinus, który w r. 1595/96 wykladał logikę, a w 1596/97 filozofię przyrody, a w 1597/98 r. resztę filozofii przyrody i metafizykę. Dysputa z meteorologii, na którą wydano omawiane tezy, odbyła się więc prawdopodobnie w okresie między styczniem a lipcem 1598 r., być może z okazji Świąt Wielkanocnych lub na zakończenie roku szkolnego; wtedy bowiem urządzano zwykle uroczyste, publiczne dysputy. Za podanym rozkładem wykładów przemawia nie tylko praktyka szkół jezuickich, znana z innych ośrodków tego okresu, lecz przede wszystkim obowiązujące wówczas przepisy *Ratio studiorum* z 1591 r. Według nich pod koniec drugiego roku (przy trzyletnim kursie filozofii) w miesiącach

letnich, tj. w czerwcu i lipcu, należało wyłożyć skrót meteorologii²². W takim razie wykłady z meteorologii odbywały się w lecie 1597 r., a dysputa z tego zakresu – dopiero w 1598 r. Wywody te przemawiają za tym, że autorem druku *Assertiones meteorologicae* z 1598 r. jest właśnie Gerardinus.

Gerardinus jest też prawdopodobnie autorem rękopisu wykładów z filozofii przyrody, przechowywanego obecnie w Linköping w Szwecji, w Stifts- och landsbiblioteket (sygn.: Kl. f. 5). Rękopis zawiera komentarze do następujących traktatów Arystotelesa: *Commentaria in VIII libros Aristotelis De physico auditu*, s. 1-460; *Commentaria in duos priores libros Aristotelis De coelo*, s. 463-544; *De generatione et corruptione*, lib. I-II, s. 545-810. Z informacji proweniencyjnej wynika, że rękopis pochodzi z Braniewa i że powstał w XVI wieku, ale jego autor nie jest znany. Taką samą opinię wyraża Stegmüller²³. Omawiany rękopis to notatki (dyktaty) z wykładów pełnego kursu filozoficznego, a nie notatki z wykładów np. dialektyki, która była niekiedy wykładana w obrębie retoryki. Ponieważ Kolegium Jezuitów było w XVI w. jedyną uczelnią w Braniewie, w której wykładano filozofię, dlatego omawiany rękopis może pochodzić tylko z tego Kolegium. Jak podano poprzednio, pełny kurs filozofii w Braniewie jezuita otwarli dopiero w 1592 r., a pierwszym jej profesorem został Ryszard Singleton (1592-1595). Po nim wykładał Gerardinus (1595-1598), a następnie Stanisław Radzimski (1598-1601). Tylko więc ci trzej mogli być autorami interesującego nas rękopisu. Otóż porównanie wykładów Singletona (rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie sygn.: 2661; zob. wyżej) z rękopisem z Linköping dowodzi, że rękopis szwedzki nie jest autorstwa Singletona. W szczególności komentarz do filozofii przyrody u Singletona dzieli się na dysputacje, a te na sekcje, natomiast rękopis szwedzki – na kwestie i dubitacje. Jeśli więc autorem rękopisu szwedzkiego nie jest Singleton, to jest nim Gerardinus lub Radzimski. Radzimski wykładał te zagadnienia w r. 1599-1600, a więc już niemal na przełomie w. XVI i XVII, co by mogło przemawiać przeciw jego autorstwu, a raczej za autorstwem Gerardina. Nie są nam obecnie znane żadne rękopisy wykładów filozofii przyrody, prowadzonych przez Radzimskiego, dlatego porównanie ich z domniemanym rękopisem Gerardina nie jest możliwe. Wskutek tego nie można obecnie ustalić z całą pewnością, kto jest autorem omawianego rękopisu.

²² *Ratio atque institutio studiorum*, Romae 1591 (Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, sygn.: 110 770 I), *Regulae professoris philosophiae*, s. 161: „Anno secundo [...] Meteorologica fere percurrantur compendio aestivis mensibus, quibus una tantum habetur quotidie lectio, ultima pomeridianae scholae hora. Idque sive ab ordinario, si velit et possit, philosophiae professore, sive ab alio extraordinario”.

²³ F. Stegmüller, *Jesuitentheologie in schwedischen Bibliotheken*, „Archivum Historicum Societatis Iesu”, 18 (1949) s. 170.

COMMENTARIA IN VIII LIBROS ARISTOTELIS DE PHYSICO AUDITU.

Proemium.

Aggredimur iam ad eam Philosophiam partem quae de natura est. scilicet profecto dignissimam et non minus iucundam quam praecellentem, auctori ipse naturae quas procreavit nobis aperiat et exponat operis ut quoniam haec omnia quae sub aspectum cadunt ille condidit et laudem, detur vix oculis ad inveniendum hoc est lumen ingenio nec caeci atque in era saepe rerum ignoratione errabundi sua illum laude fraudem nos eius auxilio nisi ut quae in Dialecticis tractandis et applicandis in sermonibus efficere studuimus, et illa quoque impetere praestare conabimur, ut pro veritate firma fundamenta afferamus, persequimur pro intelligentia, pro docilitate breuitatem. Mihi viro nunc superuacaneum videtur ea quae de laudibus, nomine, definitione et origine Philosophiae a multis in huiusmodi praemissis decantari solent proponere, cum ista non solum notissima sint, verum etiam in omnibus passim interpretum praemissis reperiantur, legi potest *Diogenes Laertius* in lib. 1° de Vita Philosophorum, et etiam lib. 1° de placitis. *S. Augustinus* lib. 8° de Civitate Dei, *Alexander* in his Priorum, *Philoponus* in his Posterior, *Plato* in Phaedone, *Terentius* in sua Physica, adde quod nos partim in Prolegomenis Logicae, partim in tractatione de Scientia et ea quae videntur circa haec cognitione necessaria satis explicauimus. De Diuisione vero scientiae speculatiuae in communi disputauimus in 3° tract. de sua. Quod autem spectat ad naturalem Philosophiam: Prima eius pars est quae agit de corpore naturali in communi, eius principijs, causis et passionibus, quae 8° libris Physicorum continentur. Secunda pars est de caelo 4° libris contenta. Tertia explicat ea quae pertinent ad generationem et corruptionem in communi et mutua elementorum actionem et continentur duobus libris quae ita inscribuntur. Quarta pars est de rebus meteorologicis, secundum multos tres tantum priores libros meteorum continet, 4us n. videri verum non tractat res meteorologicas proprie. Quinta pars est de animalibus, de partibus eorum, de anima, de generatione animalium, et omnibus quae spectant ad suam de animalibus, quoniam ista quae dicuntur parua animalia non existant nunc, sed Artes pollicentur se de his dicentium; libri de placitis qui cum feruntur a multis non habentur Aristotelis.

Lucius Philop.

Roman DAROWSKI

**JEAN GERARDINUS SJ (1563-1606), UN JÉSUISTE BELGE,
PROFESSEUR DE PHILOSOPHIE EN POLOGNE**

Résumé

C'est en 1564 que le premier groupe de jésuites arrive en Pologne et au début de l'année suivante, ils ouvrent à Braniewo (Braunsberg) en Warmie le premier collège, puis viennent les collèges de Pułtusk (1566), Vilna (1569), Poznań (1573) et d'autres.

De par la nature des choses, les premiers enseignants dans les collèges des Jésuites en Pologne et en Lituanie sont des étrangers : Espagnoles, Italiens, Allemands, Anglais, Écossais, Belges. L'un d'entre eux fut un jésuite belge, Jean Gerardinus, très peu connu jusqu'à maintenant

Jean Gerardinus naquit en 1563 à Liège. Il fit les classes de grammaire (infime, grammaire et syntaxe) et d'humanités (poétique) dans sa ville natale, ensuite il fit deux ans de rhétorique et de logique à Mayence en Allemagne et quelques mois de rhétorique à Rome, au Collège Romain. Le 5 mars 1583, il entra dans la Compagnie de Jésus et fit son noviciat à Rome. En 1585, il arriva en Pologne en compagnie d'un Italien, Fabrice Pallavicini sous la direction duquel il fit deux années de philosophie au Collège des Jésuites à Poznań. Puis, il enseigna les humanités à Poznań jusqu'en 1589. De 1589 à 1593, il suivit les cours de théologie à l'Académie de Vilna et, à la fin de ces études, fut ordonné prêtre. En 1593/94, il se préparait à Braniewo à enseigner la philosophie et ensuite il l'y enseigna pendant trois ans (1595-1598), succédant à l'Anglais Richard Singleton. Ses cours étaient suivis par une dizaine de scolastiques jésuites, par les séminaristes du Séminaire Pontifical et du Séminaire Diocésain de Warmie, les jeunes du Collège des Nobles et probablement des externes.

Plus tard, Gerardinus enseigna l'Écriture Sainte à l'Académie de Vilna et la théologie polémique (*controversiae*) et la théologie morale (*casus*) au Collège des Jésuites à Poznań. A la fin du XVIe, l'Académie

de Vilna lui décerna la licence ès arts et en philosophie²⁴. Il mourut prématurément le 12 janvier 1606 à Pułtusk²⁵.

Gerardinus est probablement l'auteur d'un recueil imprimé de thèses de météorologie qui alors faisait partie de la philosophie de la nature : *Assertiones meteorologicae*, Brunsbergae 1598, Typis Georgii Schönfels, 4° (Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXVIII, p. 8, sous le nom du *defendens Siculus Math. Ungarus*) et des cours manuscrits de philosophie de la nature, conservés à Linköping en Suède : *Commentaria in VIII libros Aristotelis De physico auditu*, *Commentaria in duos priores libros Aristotelis De coelo*, et *De generatione et corruptione*, lib. I-II, 810 pages (Linköping, Stifts- och landsbiblioteket, Kl. f. 5).

²⁴ Le catalogue triennal du Collège de Poznań de 1603, le dernier catalogue dressé avant la mort de Gerardinus, donne une synthèse de sa vie et de ses travaux: „P. Joannes Gerardinus, Leodiensis, 40 annorum, vires bonae, in Societate 20 annorum. Studuit rhetoricae uno anno, philosophiae tribus, theologiae 4. Docuit in humanitate et infra annis tribus. Philosophiam docuit Brunsbergae annis tribus. Controversias duobus et medio. Casus duobus annis. Egit praefectum studiorum uno anno Posnaniae. Creatus Magister Philosophiae Vilnae. Est scholasticus approbatus” (Archivum Romanum SI – ARSI, Pol. 7-I, f. 326v).

²⁵ La revue „Echos de la Compagnie de Jésus” (40: Bruxelles 1982, numéro 5, p. 27-28) publie quelques données sur Gerardinus.